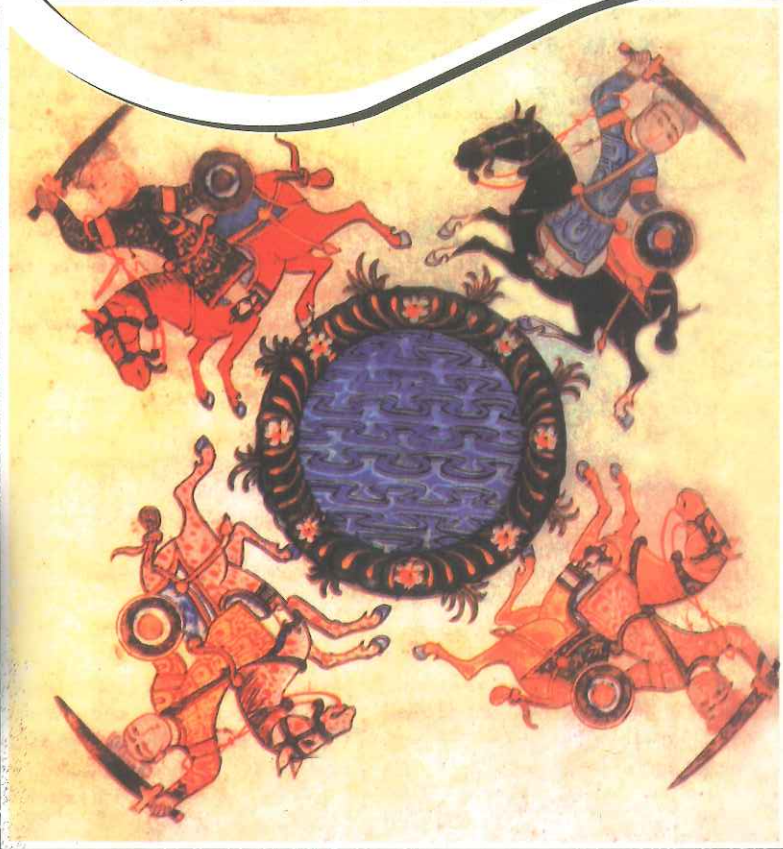

60. Yılında İlim ve Fikir Adanmış

Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a

ARMAGAN

Yayına Hazırlayan

E. Semih YALÇIN

Ankara 2003

60. Yılında
İlim ve Fikir Adamı
Prof. Dr. Kâzım Yaşar Köpraman'a
ARMAĞAN

Yayına Hazırlayan
E. Semih Yalçın

Ankara
2003

**ELEKTRONİK BASIM YAYIM
SANAYİ ve TİCARET LTD.ŞTİ.**

Tel (Pbx): 0.312 232 62 18-19 Fax: 0.312 232 14 99
G.M.K. Bulvarı, Bulvar Apt. No: 80/1 Maltepe/ANKARA

ISBN
975-8736-31-0

TÜRK DAVASI: MİSAK-I MİLLÎ

*Doç. Dr. Mustafa TURAN **

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki günlerde İtilaf Devletleri, bütün harp boyunca devam eden Osmanlı Devleti'nin taksimi projeleri üzerindeki anlaşmaların tatbikini sağlamaya ve bu konuda ortaya çıkan veya çıkabilecek olan meselelerin halledilmesine çalışıyorlardı. Bu sebeple İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Türkiye'deki haklarının gözetilmesi için İstanbul'a birer vekil gönderdikleri¹ gibi 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Konferansı'nı toplayarak Türkiye'ye imzalatılacak andlaşma üzerinde görüşmelere başlamışlardır.

Ekonomik ve siyasî nüfuzunu ve dünyaya yayılmış İmparatorluğunun ulaşım yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla olan İngiltere, müttefiklerinin fazladan bir şey elde etmelerini önlemeğe özen gösteriyor, İstanbul'un geleceği konusunda ise müttefikleriyle beraber hareket etmek istiyordu². İngiltere'nin petrolden dolayı Musul ve Mezopotamya üzerindeki emelleri, müttefikler arası anlaşmalarda olduğu gibi, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış andlaşması tartışmalarında da göze çarpacaktır. Bunun yanında İngiltere'nin, Rusya'nın saf dışı edilmesiyle, Türkiye'nin güney doğusunda yerleşme amacı da komşu petrol bölgelerini denetim altında tutmaya matuftur. Savaş sonunda Fransızların, Suriye'de karşılaştıkları ilk zorluklar karşısında, İngiltere' den yardım istemeleri üzerine Lloyd George'un Clemenceau'dan yardımları karşılığında Musul'u istemesi de İngiltere'nin bölgedeki isteklerini göstermektedir. Gerçekten Lloyd George'un istediği, Musul'u İngiltere açısından garanti altına alabilmektir. Ermenistan ve Kürdistan adı altında bağımsız bölgeler yaratmak için gösterilen özenin altında da Türkiye ile Musul arasında tampon bölgeler kurmak isteğinin yattığı açıktır. Sevres Andlaşması'nın mali hükümlerinde görüleceği gibi İngiltere'nin amaçlarının daha çok ekonomik olduğu ve petrol konusunda da çok sistemli bir yaklaşım içinde bulunduğu anlaşılabacaktır³.

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında savaştan çekilmesinden sonra, Fransa'yı hemen her isteğine razı ederek, Şark Meselesi'ni tek başına çözme şansına sahip olan İngiltere, 30 Ekim 1918' de Osmanlı Devleti ile müttefikleri adına tek başına ateşkes imzalayarak, bütün isteklerini dikte ettirdiği gibi Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasını da

*AKÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi

sağladı. Lloyd George, Türk başarısının, başta İngiliz sömürgelerinde olmak üzere bütün Müslüman halklar üzerinde yapacağı kötü tesiri

düşünerek, Türkiye'nin mutlaka yenilmesini ve Halife'nin İngiliz denetiminde olmasını istiyordu⁴. Zaten Doğu, her İngiliz vatandaşın gözünde, bir İngiliz nüfuz bölgesi idi. Dolayısıyla İngiltere, yaptığı yanlışlar ne kadar büyük olursa olsun kararı kendisi verecek ve kendisi uygulamak isteyecekti. O halde bu harekatta sadece İngiltere'nin dediği olmalı ve her türlü yabancı devlet müdahalesi sert bir biçimde önlenmeliydi. İngiltere'nin XVIII. yüzyıldan beri sömürgeleri için uyguladığı politika bugün için de geçerliydi. İstenilen sonuç alınamadığı takdirde kaba kuvvete ve askerî harekate baş vurmalıdır ki bu, asilere er veya geç İngiliz gücü karşısında boyun eğeceklerini anlatacaktı⁵.

Lloyd George, İngilizlerin Yakın ve Orta Doğu' da İslam dünyasının düşmanı olarak bilindiğinin farkındadır⁶. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında yıpranmış olan İngiltere, kamuoyunun tepkisinden de korktuğu için Türkiye'ye karşı Yunanlıları saldırtmayı uygun buluyordu. İngiltere, bir yandan sömürgelerindeki milletlere örnek olan Türkleri ezmek isterken, diğer yandan Almanya'nın aşırı güçsüzleşmesini önleyerek Fransa'nın Batı Avrupa' da tek güçlü devlet olmasının önüne geçmeye çalışıyordu. Ancak İngiltere başlıca düşmanı olarak gördüğü Türklerle kendisi savaşmaktansa bu işi Yunanistan'a ve Fransa'ya gördürmek istiyordu⁷.

Fransa'nın Türk topraklarına dair istekleri, savaş sırasında yapılan gizli anlaşmalarda açıklanmıştı. 26 Nisan 1915 tarihli gizli Londra Anlaşması'nda Fransa, İngiltere ve Rusya, Anadolu'da toprak elde edecek olurlarsa İtalya'ya da belirli bir sınır içinde pay verileceği öngörüldüğüne göre Fransa, böyle bir ihtimali daha Türkiye'ye karşı savaş başladıktan altı ay sonra hesaplama başlanmış demektir. Aynı hükme ertesi yılki SykesPicot Anlaşması'nda da rastlanmaktadır. Bu anlaşmaya göre, Suriye kıyıları, Çukurova, Sivas, Elazığ, Maraş, Antep Fransa'nın olacak; Halep, Şam ve Musul da Fransız nüfuz alanı olarak tanınacaktı. Geri kalan topraklarda bağımsız bir Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonu kurulacaktı. Ancak, bu bölgenin de Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransa, güneyi de İngiliz nüfuz alanı olarak belirlenmişti. Filistin'e uluslararası bir statü tasarlanırken, İskenderun'un da serbest liman olması kararlaştırılmıştı⁸. Bu anlaşmadan da anlaşılacağı üzere, İngiltere'den farklı olarak Fransa'nın istekleri Anadolu içlerindeki topraklara kadar uzanıyordu. Ancak savaş ilerledikçe ve özellikle savaş sonrasında toprak istekleri, Anadolu toprakları dışındaki bölgelerde ve Suriye mandatı üzerinde toplanacaktır⁹.

Türk Savaşı'nın Fransa'yı en çok ilgilendiren yönü, Türklerin kapitülasyonları kaldıracaklarını söylemeleri ve tam istiklâl istemeleriydi. Bu sebepten Fransa, Türkiye konusunda bazı endişeler de duyuyordu.

Çukurova, Antep, Urfa, Maraş direnmeleri üzerine buralarda kazanamayacağını anlayan Fransa, Batı Anadolu'da İngiltere'nin desteğinde kuvvetli bir Yunanistan'ın bulunmasını da kendi çıkarlarına aykırı bulmaya ve Türkiye'nin varlığını sürdürmesinin kendisi için daha yararlı olduğunu görmeye başlayacaktır. Çünkü Türkiye'nin dış borcunun % 60'ı ve Türkiye'deki yatırımlarının % 50'si Fransa'ya aitti. Ayrıca Türkiye, Fransız ekonomisi için önemli bir hammadde kaynağı ve pazar durumunda idi ¹¹.

Dolayısıyla Fransa, pek verimli toprakları olan Kilikya bölgesini elden kaçırmayıp alabildiğince yararlanmak istiyordu. Bölgenin verimliliğinin yanı sıra, Mersin gibi demiryolu bağlantılı bir limana sahip olması, Fransa'yı bölgeye göz dikmeye sürükleyen nedenlerdendi ¹².

1914-1918 harbinde büyük insan fedakarlıkları yapmış olan Fransa'nın yeniden bir savaşa girmesi mümkün gözüküyordu. Esasen, İngiltere-Fransa münasebetlerinin güven verici olmaması ve Versailles Barış müzakerelerinin Fransa'yı gerçekten hayal kırıklığına uğratan bir mahiyet arz etmesi, Fransa'yı, her ne pahasına olursa olsun Yunanistan'ı yükseltmek ve Anadolu'da doğan Millî Mukâvemet Cephesi'ni kırmak isteyen İngiltere 'ye karşı bir duruma sevk etmiş idi ¹³. Ayrıca Müttefiklerin mütârekeyi kötü bir biçimde ihsâs = ? etmeleri karşısında Müslüman ülkelerin tepkileri Fransa'nın itibarını da sarsmıştı ¹⁴. Fransa, Türkiye politikasında bu hususu da göz önünde bulunduracaktır.

1920 sonlarına doğru Fransa'da, önce insan ve para bakımından çok pahalıya malolan Kilikya macerasını sona erdirip, İngiltere ile İtalya gibi hiç savaşmadan Sevrès Andlaşması'nın nimetlerinden istifade etmek düşüncesi hakim olmaya başladı. Bu itibarla Fransa, bir an evvel Türk savaşından sıyrılmaya bakacak ve Yunanistan'la onun hamisi İngiltere'nin güçlükler içinde bocalamalarını isteyecektir. Fransa, kesin Türk zaferine inanmadığı için Sevrès Antlaşması'nın kendisine sağladığı çıkarlardan azalmış ölçüde de olsa yararlanmayı umacaktır ¹⁵.

İtalya ise Gizli Anlaşmalarda kendisine bırakılan yerlerin büyük bir kısmının daha sonra Yunanistan'a bırakılmasından dolayı bu ülkeyle rekabete girmiştir. 12 Nisan 1917 tarihli B. Balfour'un imzasını taşıyan bir mektupta, İtalya'ya verilecek Güney Anadolu topraklarının İtalyan göçmenleri ile kısa sürede bir anavatan parçası haline geleceği anlatılmaktadır. İngiltere ve Fransa daha çok yönetime hakim olmayı düşünürken İtalya Anadolu'da yerleşmeyi düşünmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu durum bir süre daha devam etmiş, Yunanlıların İzmir çıkarması sırasında İtalya da kendi alanını işgale kalkışmıştır ¹⁶. Anadolu'da İtalyan faaliyetleri gizli anlaşmalarla kendisine vaat edilen bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bu yerlere sık sık savaş gemisi göndermek,

liman kasabalarında kömür deposu inşa etmek, halkı bedava tedavi etmek ve ilaç dağıtmak, propaganda yapmak şeklindeki faaliyetler, İtalya'nın amacının işgale hazırlık ve kendilerini halka alıştırmak olduğunu göstermektedir¹⁷.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gönderilen İtalyan Temsilcisi Cont Carlo Sforza, İstanbul'a geldiği ilk günlerle ilgili hatıratında, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin kendisinin Türklere karşı tutumunu çok yumuşak bulduklarını ve Osmanlı Devleti'ni gerektiği biçimde silip atmadığından müşteki olduklarını, kendisinin onlar gibi Türkiye'nin yok olduğunu inanmadığını, dahası yok olmak bir yana Türkiye'nin bir düşüş dönemi yaşadığını ve bu dönemin geçici olduğunu hissettiğini ifade eder¹⁸.

Paris 'te müttefiklerinin ihanetine uğrayan ve bu sebeple İngiltere'den intikam almak isteyen İtalya, savaşın başından beri Türkiye yanlısı bir politika izlemiştir. Ayrıca İtalya, Türk halkına iyi davranarak, ekonomik çıkarlarını sürdürmeyi düşünüyordu. İtalya, Kuva-yı Milliye'ye isteklerinin silahla kabul ettirilemeyeceğini gören ilk ülke idi. Diğer yandan iç durumu da çok kötü olan İtalya'da savaş, ekonomik ve sosyal yapıyı bozduğu gibi işsizlik de hat safhaya ulaşmıştı. Bu sebeple İtalya Anadolu'da yeterince askerî kuvvet bulunduracak bir durumda değildi¹⁹. Dolayısıyla İtalya, Sevres Andlaşması ile elde ettiği menfaatlerden koparabildiğiyle yetinmeye çalışacaktır.

Osmanlı ülkesinden herhangi bir toprak parçası istemeyen ve manda kabulüne yanaşmayan Amerika'ya göre, Türkiye'den Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan gibi yerlerin derhal ayrılması gereklidir. Esasen Türklerin Avrupa' daki varlıklarına son verilmesi gerektiği kanaatine sahip olan Cumhurbaşkanı Wilson, Türklerin Boğazlar bölgesinden de kovulmalarını savunmaktadır. Wilson Prensiplerinin 12. maddesi²⁰ de Amerika'nın Osmanlı politikasında oynayacağı rolü göstermekteydi. Ayrıca Amerika'nın Türkiye toprakları üzerinde iktisadî hesaplar yaptığının²¹ da belirtilmesi gerekir. Esasen Amerika, 12. madde ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını peşinen kabul etmiş oluyordu. Yalnız Amerika'nın 12. Madde ile üzerinde durduğu başka bir husus da Osmanlı Devleti ne şekilde parçalanırsa parçalansın, kim "mandater" olursa olsun bu topraklarda ekonomik ve ticarî bakımdan "açık kapı" veya "fırsat eşitliği" ilkesinin uygulanmasıdır²².

Kendi menfaat ve nüfuz alanlarını önce gizli anlaşmalarla belirleyen, daha sonra bunu Osmanlı Devleti'ne imzalattıkları Mondros Mütarekesi ile gerçekleştirmeye çalışan Müttefik Devletlerin çıkarlarının çatışacağı da tabii idi. Mütarekenâme'nin, özellikle iktisadî konulardaki maddeleri, Türklere hareket imkanı bırakmazken, Müttefik Devletlerin de Anadolu'

da takip edecekleri işgal siyasetlerini birbirinden ayıracak ve çatışmanın sebebini teşkil edecekti.

İngilizlerin desteği ile Anadolu'da başlayan Yunan işgalleri karşısında hemen Türk direnişi başlamıştır. Özellikle Yunanlıların işgaller sırasında giriştikleri sistemli Kırım hareketleri²³ Türk halkının meşrû ve zarurî bir müdafaa ile Yunan işgalini reddetmek ve vatani kurtarmak kastıyla silaha sarılmasına yol açmıştır²⁴. Müttefikler, Yunan işgalleri karşısında gösterilen Türk direnişini, İstanbul Hükümeti'nin aczinden de istifade ederek kırmaya çalışılmışlarsa da bunda muvaffak olamayacaklar ve Kuvayı Milliye'yi kale almak zorunda kalacaklardır. Yunanlılara Anadolu'nun işgali görevini tevdi edenler, yanlışlarını anlasalar bile, bu yanlış tashih yoluna gitmeyip te'vil etmeyi tercih etmişlerdir. Ancak işin başından beri aralarındaki çıkar çatışmaları, Yunan işgalleri ile isteklerine ulaşamayacaklarını anladıktan sonra iyice su yüzüne çıkacak, bu durum Ankara'nın meşrûiyeti yönünde önemli bir âmil olacaktır. Tabiatıyla, Mondros Mütarekesi'nden itibaren Anadolu'da başlayan millî direniş, bir süre sonra hukukî temsili uhdesine almayı başaráacaktır.

Galip devletlerin Türkiye ve Türkler hakkındaki düşünceleri karşısında bazıları için en tabii yol mevcut duruma katlanmak olarak görülüyorsa da Millî Mücadele'nin her safhasında yer alan Mustafa Kemal Paşa, bir yandan silahlı mücadelenin zeminini hazırlarken bir yandan da siyasî ve hukukî alanda başarının elde edilebilmesi gereği ve gerçeğinden hareket ediyordu. Erzurum Kongresi'nin açılışından birkaç gün önce yapılan gizli bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa mevcut durum karşısında şu tespitte bulunuyor ve yapılması gerekeni büyük bir kararlılıkla söylüyordu: "Millet mustarip ve perişan bir haldedir. Akibetin ne olacağını merak etmekte ve kurtuluş çaresi telakkî ettiği her tedbire başvurmakta, memleketi kurtarmak ve müdafaa etmek ümide ile muhtelif mahallerde, muhtelif namlar ile cemiyet teşkil etmektedir. Ordu, Harb-i Umumînin bin bir meşakkati ile yorgundur. Yorgunluğuna ve hatta bitkinliğine rağmen vatanın parçalanmak istendiğini görerek önleyici çareler aramakla cidden meşguldür. Bunun için üç fikir çarpışmaktadır: a) Galip devletlerle savaş edemeyeceğimize göre uysal, fedakar ve uyumlu hareket etmek b) Padişahın etrafında toplanmak ve düşman devletlerin Padişah ve Halife için hükümrânlık hakkı tanıyacağı bölgede Osmanlı Devleti'ni idare etmeye gayret eylemek c) Osmanlı Devleti'nin taksimi kararlaştırılmış olduğuna göre ırk ve bölge hususiyetlerine ehemmiyet vermek ve bu imkandan faydalanarak mevzi-i kurtuluş çareleri aramak...

- Arkadaşlar, tek tedbir: Hakimiyet-i Milliye'ye dayanan kayıtsız, şartsız müstakil bir Türk devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehal vasıl olmaktır. Hedefimiz bu olacaktır. Kolay şey değil. İdealimizi tahakkuk

ettirmek yolunda şimdiden şahıs şahıs yükleneceğimiz vazifeler ağır, müşkil, hatta tehlikeli olacaktır. Millî Mücadele, topyekün mücadele esastır. Büyük mukâvemetlerle, ihanet ve hıyanetlerle karşılaşacağımız muhakkaktır... Memlekette ve elimizde tek tepe ve kurşun kalıncaya kadar mücadele etmek azmimiz daima mahfuz kalacaktır ve kalmak mecburiyetindedir.”²⁵

Mustafa Kemal Paşa bu sözleriyle zor ve meşakkatli mücadelenin altını çizmiş oluyordu. Kayıtsız ve şartsız bağımsız bir devlet kurmak için verilecek mücadele askerî olduğu kadar siyasî ve hukukî bir mücadele olacaktır. Bu mücadeleyi de hukukî temsîl-i uhdesine alan, Türk milletini temsil eden meşrû bir hareket yürütmeliydi. 1919 yılı içindeki faaliyetler bu bakımdan büyük bir önemi haizdir. Özellikle 21-22 Haziran 1919 tarihinde yayımlanan Amasya Tamimi işgaller karşısında Türk davasının bir ifadesi olarak görülebilirse de devletlerarası hukukta ibrâz edilecek bir metin değildi. Erzurum ve Sivas Kongreleriyle birlikte değerlendirilirse 1919 yılı içinde Anadolu'daki hareket, bir yandan meşrû müdafaa hakkını kullanmak suretiyle millî direniş ruhunu uyandırmaya yönelik bir anlam içermektedir. Mondros'u kabul etmeyen bir hareket, bir süre sonra son derece ağır şartları içerecek olan bir andlaşmanın dayatılacağına farkındadır. İşgal ve ilhakı reddeden Millî Mücadele'nin sistematik bir ifadesi gerekmekteydi. Bu itibarla haklı davanın meşrûiyeti genel olarak Wilson prensiplerine dayandırılacaktır. Emperyalist devletlerin bu prensipleri ne kadar itibara alacakları ve Türk bağımsızlığını ne kadar tanımak isteyecekleri müphem olmakla birlikte dünya kamuoyunda mücadelenin meşrûiyeti bu yolla anlatılabilirdi. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılması, bu mecliste memleket endişesi taşıyan ve Anadolu'daki hareke-ti de destekleyen bir çok mebusun bulunması, millî davanın dünya kamuoyuna duyurulmasını sağlayacak bir metnin ortaya çıkması için iyi bir fırsat olabilirdi. İşte Anadolu'nun İtilaf devletlerince paylaşılması ve işgaller karşısında Anadolu'da başlayan Millî Mücadele davasının esaslarının belirlendiği Misak-ı Millî adıyla bilinen bir bildirge hazırlanacaktır. Bu bildirgenin, Millî Mücadele'nin siyaseten ve hukuken savunulmasında ve başarıya ulaşmasında önemli bir yeri olacaktır.

Aralık 1919 sonlarında, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, Ankara'da toplanan Heyet-i Temsiliye'nin yaptığı görüşmeler sonunda Türk istiklâlinin esaslarını tanzim eden bir metin hazırlanmış, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından imzalanmıştır. Hazırlanan metin daha sonra son Osmanlı Meclisi'ne Trabzon mebusu olarak seçilen Hüsrev Bey'e verilmiş, O da bunu, mecliste Millî Misak'ı hazırlamakla görevlendirilen komisyona ulaştırmıştır. Esasen Misak-ı Millî esaslarının daha Erzurum

Kongresi'nde tespit olunduğu, kongre beyannamesinde ifadesini bulduğu söylenebilir²⁶. Meclis'e intikâl eden bu metin²⁷, çok az bir değişiklik yapılarak 28 Ocak'taki resmî olmayan gizli toplantıda mevcut bütün üyelerin ittifakıyla kabul edilmiştir. Düşman toplarının önünde ve düşman askerlerinin süngüleri altında olsa da Millî Meclis, diğer günlerde pek görülmeyen bir cesaret ve yiğitlik göstermiştir. Takrir sahibi Şerif Bey'in şu sözleri o günkü halet-i ruhiyeyi göstermesi bakımından kayda değerdir:

"İntihâp dairelerimizden milletimiz bizlere, kendilerini temsil şerefini vererek buraya gönderdiği zaman ilk vazife olarak yaşama hakkını ve haysiyetini tebellür ettiren en masum haklarını ziman (güvence) altına alan, mazisinin parlak günlerini istikbâl için de düşünmek hakkı olduğunu söyleyen ve bunun için de icabetederse bütün millet fertleri olarak ölmeyi göze alan şu Ahd-ı Millî'yi ilan etmemizi istedi... Biz, maddî, manevî varlığımızın bize temin ettiği hakk-ı sarihi, hakk-ı hayatı istiyoruz. Başka bir şey istemiyoruz. Şimdi okuyacağım peyman-ı millidir. Millet'in yeminidir. Türk milleti yu bu yeminin şartlarını yerine getirecek ya bu yolda tarihin huzurunda şerefle silinip gidecektir. Fakat esir olmayacağız efendiler."²⁸

Türk İstiklâl Mücadelesi'nin esaslarını belirleyen Misak-ı Millî metni şöyledir:

1- Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylarla belirlenmesi gerekir. Söz konusu mütareke çizgisi içinde din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin şartlarına saygılı Osmanlı İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu yerlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiç bir nedenle birbirinden ayrılamayacak bir bütündür.

2- Halkı, özgürlüğe kavuşunca, oylarıyla Anavatan'a katılmış olan üç il (Elviye-i Selase Yâni Kars, Ardahan ve Batum Livaları) için gerekirse yeniden halkın serbest oyuna baş vurulmasını kabul ederiz.

3- Türkiye ile yapılacak barışa kadar ertelenen Batı Trakya'nın hukukî durumunun belirlenmesi de halkının özgürce açıklayacağı oya göre olmalıdır.

4- İslam Halifeliği'nin ve Saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükümeti'nin başkenti olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması

konusunda, bizimle birlikte öteki devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerlidir.

5- Müttefik Devletler ile düşmanları ve onların kimi ortakları arasında yapılan andlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da aynı haklardan yararlanması umudu ile bizce de benimsenip güvence altına alınacaktır.

6- Ulusal ve ekonomik gelişmemize imkan bulunması ve daha çağdaş biçimde düzenli bir yönetimle işlerin yürütülmesini başarmak için, her devlet gibi bizim de gelişmemiz şartlarının sağlanmasında bütünüyle bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşmamız ana ilkesi varlık ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasî, adlî ve iktisadî alanlarda belirlenecek borçlarımızın ödenmesi şartları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır²⁹.

Ahd-ı Peyman, Peyman-ı Millî adları da verilen bu Millî And, Meclis-i Mebusan'da 28 Ocak 1920'deki gizli oturumda, hazır bulunan bütün mebuslarca imzalanarak tasdik edildikten sonra 17 Şubat 1920 tarihindeki alenî toplantısında Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuştur Misak, bir bildiri şeklinde bütün yurda ve yabancı devlet temsilciliklere dağıtılmıştır.

Misak-ı Millî'nin maddeleri incelendiği zaman Amasya Tamimi'nde ifade edilen hususların başka bir şekilde ifade edildiği anlaşılar. Misak-ı Millî'nin birinci maddesinde öncelikle Osmanlı Devleti'nin sınırlarının belirlenmesi hususundaki prensip ortaya konulmuş oluyordu. Buna göre Mütareke sınırları esas alınmış; bu sınırların içinde ve dışında kalanların durumları belirlenmiş oluyordu. Mütâreke sınırları dışında kalan yerlerin geleceği buralarda yaşayan halkın serbestçe vereceği karara bırakılırken mütâreke sınırları içinde kalan yerlerin hiçbir şekil ve sebeple ayrılmaz bir bütün olduğu kabul edilmiştir. Mütareke sınırları içinde yaşayan ahalinin "din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen Osmanlı İslam çoğunluğu" olarak tanımlanması önemli bir husustur. Bu tanımlamadan hareketle din, soy ve amaç birliği bağlamında mütareke sınırları içinde yaşayan tabiiki Türk milletidir ve bu tanıma uygun insanların yerleşmiş bulunduğu yerlerin tümü de Türk vatanıdır.

Misak-ı Millî'nin ikinci ve üçüncü maddelerinde ifade edilen Elviye-i Selâse ve Batı Trakya'nın geleceğinin halkın özgür oylarına bırakılıyor olması birinci maddeyi te'yîd etmektedir. Bu yerlerin, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinden sonraki dönemlerdeki durumlarının gözönünde bulundurulduğunu; demografik olarak her şeye rağmen Türk olduğu konusunda bir güvenin hakim olduğunu görmekteyiz.

Bu gün de geçerliliğini koruyan mesele, bir coğrafyanın kimliğinin üzerinde yaşayan insan ve kültür unsuruyla mütenâsip olduğudur. Bu

sebeple devletlerarası mücadele ve münasebetlerde hukuken haklılık veya haksızlık bağlamında söz konusu edilen en önemli iddialardan biri nüfus meselesi olmaktadır. Osmanlı Devleti gibi bir dünya devletinin tasfiyesi aşamasında demografik yapının hukukî platformda esas alınması da kaçınılmaz olacaktır. Wilson prensipleri de demografik ve kültürel yapı üzerine temellendirilmişti. Hal böyle olmakla birlikte 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te toplanan İtilaf Devletleri temsilcilerinin, oluşturdukları yeni dünya düzeni içerisinde Türklerin nüfus kesâfetini esasen dikkate almak istememiş olmaları meselenin başka bir yönünü göstermektedir. Bu devletlerin, Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Paris Konferansı'nda Batı Anadolu' da kesif bir Rum nüfusunun bulunduğu iddiasına delil olmak üzere sunduğu Rum kilisesi tarafından tanzim edilmiş gerçek dışı nüfus istatistiklerini dikkate alırlarken, bölgede Türk nüfusunun Rum nüfustan tartışmasız fazla olduğunu bilmemeleri mümkün değildi³⁰. Yine kurmayı tahayyül ettikleri ve planladıkları Ermeni devleti için de ileri sürülen iddianın temeli Ermeni nüfusa dayandırılmaktaydı³¹. Sevrès Andlaşması'nda Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon illerinin bulunduğu alanda bir Ermenistan devletinin kurulmasından (10.madde) başka Kürtlerin Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmak isterlerse bunun kabul edilebileceği (9.madde) yönündeki kararları Anadolu'da bile Türk milletinin varlığının kabul edilmediği veya kabul edilmeyeceği anlamını taşımaktadır ki bu durum işgalci devletlerin politik bir ikileminden başka bir şey değildir.

Misak-ı Millî'nin dördüncü maddesinde Payitahtın ve Marmara denizinin güvenliğinin korunması ilkesi saklı kalmak şartıyla boğazların dünya ticaretine ve ulaşımına açılması konusunda diğer devletlerle birlikte oy birliği ile verilecek kararın geçerli olacağı ifade edilmiştir. Bu karar bağımsız bir devletin hukuk-ı hükümranisine halel getirecek bir ifade gibi görünmekte ise de o günkü şartlar içerisinde "politika-güç" değerlendirilmesi yapıldığı takdirde, bu kararın boğazlar meselesinin Türk devleti lehine çözümlenmesi için atılan en uygun adım olduğu söylenebilir. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin muhtemel bir savaşa katılmamak için gösterdiği bütün gayretlere rağmen kendisini savaşın içinde bulduğu hatırlanırsa fiilen işgal altında bulunan bir devletin boğazlar gibi stratejik bir mevki konusunda tam olarak hükümran olması düşünülemez.

Misak-ı Millî'nin beşinci maddesinde azınlıkların hakları ile ilgili olarak mütekâbiliyet esası benimsenmiştir. Bu tanımlama Osmanlı Devleti'nde asırlarca Türklerle birlikte yaşamış olan azınlık unsurların yeni devlet içerisindeki yerinin Osmanlı millet sistemindeki gibi olmayacağını bir işareti olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu

aynı zamanda yıllardır Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlık unsurlar üzerindeki emperyalist hesapların ve siyasî zorlamaların önüne geçilme düşüncesinin bir tezahürüdür.

Misak-ı Millî'nin altıncı maddesinde millî varlığın ve geleceğin temeli olarak bağımsızlık ve özgürlük şartı getirilmiştir. Devamında siyasî, adlî ve iktisadî alanlarda belirlenecek borçların ödenmesi şartlarının da bu ilkelere aykırı olmayacağı ilave edilmiştir. Millî varlık ve istiklalin Meclis-i Mebusan'da böyle bir belgede açıkça ifade edilmesi en önemli bir husustur. Bu ifade bir çok yerde ve belgede İstiklâl-i tam şeklinde ifade edilecektir. Misak-ı Millî'nin Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kabul görmesi İngilizleri hayli öfkelenlendirmiş ve baskılarını artırmışlardır.

17 Şubat 1920 tarihinde dünya kamuoyuna duyurulan Misak-ı Millî'nin İtilaf Devletlerince Türk tarafının tezi gözüyle görülmediğinin belirtilmesi gerekmektedir. Misak-ı Millî'nin, mana ve mahiyetine uygun bir kabul görmesi emperyalist devletlerin işine gelmeyeceği gibi askerî başarılar elde edilmeden de kabulü beklenemezdi. Nitekim 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti'ne imzalattıkları Sevrès Andlaşması'nda Misak-ı Millî'nin hiçbir şekilde göz önüne alınmadığı açıkça görülecektir. Misak-ı Millî açısından bakılırsa Sevrès Andlaşması'nın kabulü ve uygulanabilirliği asla yoktu. Sevrès Andlaşması'nda Türklere bırakılacak olan sınır çizilmiş, bu sınırın dışında kalacak olan bölgelerde Ermenistan ve Kürdistan devletlerinin kurulması öngörülmüştür. Misak-ı Millî sınırları dışında kalan Hicaz'ın bağımsız bir devlet olması kabul edilirken Mısır'daki haklarından vazgeçmesi, Suriye Irak ve Filistin ile ilgili alınacak olan kararlara da Osmanlıların uymaları kararlaştırılmıştır. Misak-ı Millî'de ifadesini bulan millî sınırlar içinde kalan yerlerde bağımsız Ermenistan ve Kürdistan gibi devletlerin yer alması kabul edilemeyeceği gibi Suriye ve Irak'ta da Misak-ı Millî sınırları içinde bulunan yerler vardır. Oniki Ada'nın İtalyanlara, Akdeniz'deki diğer adaların Yunanlılara bırakılması ile Yunan işgalindeki İzmir ve çevresinin de 5 yıllık bir süreçte Yunanlıların eline geçebileceği yönündeki kararlar fiili bir durum olup bu yerler de Misak-ı Millî sınırları içerisinde bulunan yerlerdi. Boğazlar ve mali konulardaki kararlarla birlikte değerlendirilirse Sevrès Andlaşması'nın Misak-ı Millî ile kabil-i telif hiçbir yanı bulunmamaktadır. Başka bir ifade ile Misak-ı Millî, Sevrès'e adeta meydan okuyan bir belge olarak mülhaza edilmelidir.

Misak-ı Millî bir Osmanlı Parlamentosu kararı olmakla birlikte onu hazırlayanlar millettten aldıkları yetki ile bunu yapmışlardı. Misak-ı Millî, kutsal bir yemin olarak TB.M.M.'nin de hedefi idi³². O artık yeni Türk devletinin ülkesini belirleyen, sonuna kadar çalışılacak millî bir ülkü ve hedef olmuştu. Başka bir ifade ile bu karar, Misak-ı Millî'nin Osmanlı

hukuku açısından tartışmalı olan varlığını tam anlamıyla yasallaştırmış, millî devletin temellerini atmıştır. Misak-ı Millî böylece, T.B.M.M. tarafından yürütülen Millî Mücadele'nin çerçevesini çizmiştir. Özellikle 1920. yılı sonlarına doğru Misak-ı Millî'nin gerçekleştirilmesi için somut neticeler alınmaya başlanmıştır.

Misak-ı Millî'nin yalnız iç hukuk bakımından değil, asıl devletler arası hukuk açısından büyük önemi de 1920 yılı sonlarına doğru anlaşılmaya başlanacaktır. Londra Konferansı'na katılacak olan T.B.M.M. Baş delegesi Bekir Sami Bey'e Mustafa Kemal Paşa, kendisine ve başkanlığındaki heyete verilen yetkilerin Misak-ı Millî'nin belirlediği sınırları aşamayacağını ifade edildiği gibi konferans sırasında yapılan ikili anlaşmaların Mustafa Kemal Paşa ve T.B.M.M tarafından reddedilmesinde de aynı gerekçe söz konusu edilmiştir³³.

Londra Konferansı'nda itilaf devletleri Temsilcileri Misak-ı Millî'yi pek ciddiye almamışlarsa da 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Andlaşması ile Misak-ı Millî, uluslararası bir andlaşma metnine somut olarak girmiş olacaktır. 20 Ekim 1920 tarihinde Ankara itilafnamesi'nde ise Misak-ı Millî, görüşmelerin bütün safhasında kendini hissettirecek ve Misak-ı Millî'den taviz verilerneyeceği açıkça belirtilecektir. Görüşmelerde ve anlaşmanın imzalanmasında diğer maddelerinin yanı sıra özellikle "Millî ve iktisadî gelişmemizi sağlamak için her devlet gibi tam bir istiklâl ve hürriyete sahip olmamız varlık ve geleceğimizin temelidir. Bu sebeple siyasî, adlî malî gelişmemize engel olan kayıtlara karşıyız. Ortaya çıkacak devlet borçlarımızın ödeme şartları da bu esaslara aykırı olmaması gerekir." hükmü temel kabul edilecektir.

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi galip devletler kendi menfaatlerinin tahakkuku yolunda Türk milletinin tabîî ve tarihî haklarını çiğnemekte hiçbir beis görmemişler, diplomaside diledikleri gibi belgeler hazırlamışlar ve uygulamak istemişlerdir. Bu itibarla Sevres Andlaşması, Türk vatanında Türk varlığına son verilmesi anlamını taşımaktadır. Artık yapılması gereken haklı ve meşrû müdafaa hakkının kullanılması ve bunun dünya kamuoyuna duyurulması gerekmektedir. Anadolu'da millî ve bağımsız bir Türk Devleti kurulması azim ve kararlılığında bulunan hareket, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden itibaren bir yandan silahlı mücadele verirken bir yandan da siyaseten ve hukuken millî varlığı tescil ettirmek için çabalayacaktır. Bu bağlamda sınırları belirli vatan bütünlüğünün hukukî belgesi olarak kabul edilen Misak-ı Millî esaslarının, Amasya Tamimi'nden başlayarak, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde şekillenmeye başladığını ve belgeye asıl manayı veren millî ruhun burada aranması gerektiğini söylemeliyiz. Misak-ı Millî'de ifadesini bulan millî ruh, büyük zaferlerle büyük hedefe ulaşmış ve

Hakimiyet-i Millîye'ye dayanan kayıtsız, şartsız müstakil bir Türk Devleti teşkil etmiştir.

DİPNOTLAR

¹ İngiltere, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Amiral Calthorpe'u, Fransa, Doğu Akdeniz Filosu Komutanı Amet'i, İtalya'da Cont Carlo Sforza'yı İstanbul'a gönderdiler. Bkz. Cont Carlo Sforza, "Versay Antlaşması'ndan Sonra Avrupa Dış Politikası, Müttefik Devletler ve Türkiye", **BTTD**, S. 30, (Ağustos, 1987), s. 40.

² İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 4 Ocak 1920 tarihli muhtırasında, Amerika dahil Müttefik Devletlerin, İstanbul'un gelecekte ortak bir yönetim altında idare edilmesi konusunda anlaştıkları, İstanbul'un tamamen Türklerden temizlenmesi ve Boğazların kontrol altında tutulmasının ortak hedeflerden olduğu ifade edilmektedir. Bundaki amacın Almanyanın doğuya giden yoluna bir set çekmek olduğu da ilave edilmektedir. Bkz. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, TTK yay., C. I, Ankara, 1992, s. 304.

³ Osman Olcay, **Sevrès Andlaşmasına Doğru, (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1981, s. XII-XIII,

⁴ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, E.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İzmir, 1984, s.307.

⁵ Berthe George-Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**: İstanbul, 1981, s.41.

⁶ 25 Aralık 1919 tarihli bir raporda, özellikle Bolşeviklerin propagandaları ve Aydın Vilayeti'nin Yunanlılar tarafından işgali yüzünden İngiltere'nin İslam dünyasında düşman olarak bilindiği ifade edilmektedir. Bkz. Şimşir, a.g.e. C. I, s. 313:

⁷ Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, TTK yay., Ankara, 1989, s. 166.

⁸ Seçil Akgün, "Ankara Anlaşması-Hazırlanış ve Önemi", **Prof Dr. Şükrü Esmer'e Armağan**, A.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1981, s. 3.

⁹ Olcay, a.g.e., s. XIII-XIV.

¹⁰ Fransız Çıkarları Topluluğu'nun 20 Ekim 1919 tarihinde Fransız Başbakanı Clemenceau'ya verdiği muhtıradaki, Türk dış borçlarının yüzde altmışını temsil eden Du-yûn-ı Umumiye'deki 2,5 milyar Frank tutarındaki Fransız sermayesinin savaştan yeterince etkilendiği ifade ediliyordu. Bkz. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız ilişkileri**, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922, TTK yay, Ankara, 1994, s. 86.

¹¹ Fransa'nın yıllık ihtiyacı olan 250.000 ton pamuğun bir kısmının Anadolu ve Mezopotamya'dan karşılanabileceği, Suriye ve Kilikya'da pamuk üretimi yapmak için yeterli işgücü bulunduğu düşünülüyordu. Bkz. Yavuz, a.g.e., s. 84-85. .

¹² Akgün, a.g.m., s. 1-3.

¹³ Abtmaht Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi**, TTK yay., Ankara,

1991, s. 302.

¹⁴ Gaulis, a.g.e., s. 40.

¹⁵ Bayur, a.g.e., s. 197.

¹⁶ Olcay, a.g.e., s. XLV.

¹⁷ Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IX, S. 26, (Mart, 1993), s. 395.

¹⁸ Sforza, a.g.m., s. 40.

¹⁹ Aybars, a.g.e, s. 303.

²⁰ Wilson Prensiplerinin 12. maddesi: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölümlerinin sağlam egemenliği sürdürülmeli; buna karşılık, bugün Türk yönetimindeki öbür ulusal toplulukların kuşku götürmeyen biçimde yaşam güvenliği ve özerklik içinde

gelişmesi sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında sürekli olarak tüm ulusların gemilerine ve ticaretine açık tutulmalıdır." **Bkz. İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I, (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1989, s. 10.

²¹ Mondros Mütarekesi'ni imzaladıktan sonra İstanbul'daki İngiliz Başkomutanlığı görevini yapan Amiral Calthorpe'un Temmuz 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği bir raporda yer alan telgraf, Amerikalıların Barış Andlaşması'ndan uzak dururlarken nelerle ilgilendiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Telgraf, Samsun'dan 26 Haziran 1919'da çekilmiş olup, 2 Haziran'da Amiral Bristol'un, Standard Oil Ortaklığından B. Thomas, New York-National City Bankası'ndan B. Hutchins, International Corporation'un danışmanı ve yanlarında bir de Basın Temsilcisi ile Samsun'a geldiği. Standard Oil Ortaklığı'nın, kendisi adına yapılacak tüm satışlardan % 3 komisyonla çalışacak yerel bir acenta (bir Rum) atadığı, gelen bu heyetin aynı akşam bir A.B.D. destroyeri ile Ereğli'ye hareket ettiği ve karada geçirdiği tüm zamanını bütün depolarını ve stoklarını incelemede geçirdiği ifade edilmektedir. Bkz. Olcay, a.g.e., s. XV-XVI.

²² Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, S. 38, (Temmuz, 1997), s. 633.

²³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923), **A.A.M.** yay., Ankara, 1999.

²⁴ İşgal dönemine ait pek çok yazışmada, Yunan işgalleri karşısında verilen mücadelenin tamamen meşrû müdâfadan doğduğunun ifade edildiği görülmektedir. Mesela, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, 25 Ağustos 1919 tarihli Harbiye Nezareti'ne şifresinde, Kuva-yı Milliye'yi şöyle tavsif etmektedir: "Başlangıçta Yunan işgalini reddetmek maksadıyla silaha sarılan ahali, Yunanların irtikâp ettikleri zalimden bir kat daha heyecana gelerek eşraf ve yüksek tahsil görmüş aydınların ordudan terhis olunmuş ihtiyat subaylarının katılmasıyla millî kuvvetler vücuda getirmişlerdir. Yunan işgalinin genişlemesine mani oldukları ve hükümetin siyasi teşebbüslerine yardımcı oldukları inancındadırlar. Vatani müdâfaadan başka bir amaçları olmadığını defalarca ilan etmiş olduklarından halkın yardımını görmektedirler." Bkz. Askerî Tarih Stratejik Etüt Arşivi, Kl. 184 Ds. 19-88 F. 285.

²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal**, 1919-1922, c.II, İstanbul, 1999, s.115-116.

²⁶ Şevket Süreyya Aydemir, Erzurum ve Sivas Kongresi neticelerinin Ankara'dan İstanbul'a giden mebuslara bir Millî Misâk şeklinde verildiğini, bunun savunulmasının istendiği belirtilmekte, müstakil bir Misâk-ı Millî metninin hazırlanıp hazırlanmadığını belirtmektedir. Bkz. Aydemir, a.g.e., II, 201.

²⁷ Meclis-i Mebusan'da kabul edilen Misak-ı Millî metnine esas olan metnin Heyet-i Temsiliye tarafından hazırlanan metin olup olmadığı tartışılmıştır. Bu hususta bkz. Ahmet Nezihî Turan "Millî Misak'ın 70. Yılı", **Millî Kültür**, S. 69, (Şubat, 1990), s. 60 vd.; Misak-ı Millî'ye ait orijinal bir metnin bulunamamasından kaynaklanan bu tartışmada, gerek Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Gerede ve Mazhar Müfit Kansu gibi Atatürk'ün yakınında bulunmuş kişilerin ifadeleri, gerekse Erzurum ve Sivas Kongreleri bildirilerindeki ile Atatürk'e ait diğer belgelerdeki anlam ve üslup benzerlikleri Misâk-ı Millî'ye ait bir belgenin olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bkz. Nejat Kaymaz, "Misâk-ı Millî Üzerine Yapılan Tartışmalar Hakkında", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, (Ankara-1 1-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler), C. III, Ankara, 1983, s. 1941.

²⁸ Aydemir, a.g.e., C. II, s.201-202.

²⁹ Soysal, a.g.e., s. 15-16; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. m, MEB yay., İstanbul, 1991, s. 19-20; A. N. Turan, a.g.m., s. 64-65.

³⁰ Bu konuda bkz. Turan, a.g.e., s. 20 vd.

³¹ Bu konuda bkz. Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, TTK yayını, Ankara

1991; Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Teneir Olayı, Yüzüncüyıl Ü. Yay., Ankara, 1990; Justin McCarthy, **"Osmanlı Ermeni Nüfusu"** Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler, Ankara, 2002, s. 63 vd.

32 18 Temmuz 1920'de T.B.M.M.'nin gizli oturumunda Misâk-ı Milli için mücadele edileceğine and içildiği şeklinde kayıtlar vardır. Nejat Kaymaz bu tarihte ne Misâk-ı Milli'ye bağlılık konusunda ne de başka bir amaçla and içildiğini belirtmekte, ancak bundan, T.B.M.M.'nde Misâk-ı Milli ile ilgili hiç bir işlemin yapılmadığı sonucunun çıkarılamayacağını ifade etmektedir. Bkz. Nejat Kaymaz, "T.B.M.M.'nde Misâk-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu I", Tarih ve Toplum, S. 19, (Temmuz, 1983), s. 49 vd.; Misâk-ı Milli'nin T.B.M.M. açısından taşıdığı anlam ve değerlendirmeler konusunda bkz. Nejat Kaymaz, "T.B.M.M.'nde Misâk-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu II", Tarih ve Toplum, S. 21, (Eylül, 1985), s. 177 vd.

32 18 Temmuz 1920'de T.B.M.M.'nin gizli oturumunda Misâk-ı Milli için mücadele edileceğine and içildiği şeklinde kayıtlar vardır. Nejat Kaymaz bu tarihte ne Misâk-ı Milli'ye bağlılık konusunda ne de başka bir amaçla and içildiğini belirtmekte, ancak bundan, T.B.M.M.'nde Misâk-ı Milli ile ilgili hiç bir işlemin yapılmadığı sonucunun çıkarılamayacağını ifade etmektedir. Bkz. Nejat Kaymaz, "T.B.M.M.'nde Misâk-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu I", Tarih ve Toplum, S. 19, (Temmuz, 1983), s. 49 vd.; Misâk-ı Milli'nin T.B.M.M. açısından taşıdığı anlam ve değerlendirmeler konusunda bkz. Nejat Kaymaz, "T.B.M.M.'nde Misâk-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu II", Tarih ve Toplum, S. 21, (Eylül, 1985), s. 177 vd.

³³ Mustafa Turan, **Millî Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları**, AKÜ.. yay., Afyon, 1999, s. 65 vd.